

*...in nostra lingua
Hringe nominant*

Tanulmányok Szentpéteri József
60. születésnapja tiszteletére

...in nostra lingua Hringe nominant

Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére

...in nostra lingua
Hringe nominant

Tanulmányok Szentpéteri József
60. születésnapja tiszteletére

Szerkesztette:
Balogh Csilla–Petkes Zsolt–
Sudár Balázs–Zsidai Zsuzsanna

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Kecskeméti Katona József Múzeum
Budapest–Kecskemét

2015

© MTA BTK, 2015
© Kecskeméti Katona József Múzeum
© Szerzők, 2015

ISBN 978-963-416-001-4

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Borító: Falera a Vörs-Papkert temető 307. sírjából. Fotó: Gőzsy Gáborné
Szentpéteri József portréját Bahget Iskander fotóművész készítette

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Kecskeméti Katona József Múzeum
Felelős kiadó: Fodor Pál–Rosta Szabolcs
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelés: Horváth Imre
Nyomdai munka: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

Szentpéteri József köszöntéséhez (RIDEG LÁSZLÓ).....	7
Szentpéteri József köszöntése (FODOR PÁL).....	9
SOMOGYVÁRI ÁGNES	
Bronzkori birituális temetőrészlet Solt-Szőlőhegyen	11
Bronze age biritual partial cemetery at Solt-Szőlőhegy	27
LANTOS ANDREA	
Kora avar kori lószerszámos temetkezés Dunavecscén	29
Early Avar burial with a set of harness at Dunavecse	37
BALOGH CSILLA	
A homokrévi 8. sír faragott csontlemezei. Új adatok az avar kori tegezek típusaihoz	39
The carved bone plates of grave 8 from Mokrin (Srb). New data to the types of the Avar age quivers	70
MADARAS LÁSZLÓ	
Hol is lehetett az avarok „Hring”-je?	73
Where may the “Hring” of Avars have been?	82
GYULAI FERENC	
Mérgező növények népvándorlás kori lelőhelyeken	83
Giftpflanzen der Völkerwanderungszeit in den Karpatenbecken	102
SZABADOS GYÖRGY	
Avar–magyar találkozó. Helyszín, időpont?	121
The “Avar–Hungarian conjunction”. Date and place?	141
LŐRINCZY GÁBOR–STRAUB PÉTER–TÜRK ATTILA	
Hatalomváltás a Maros-torkolat nyugati oldalán a 9–10. századi településtörténet tükrében.....	143
The change of power in the 9th–10th-century history of the settlement on the West side of the mouth of the River Maros in the light of archaeological finds	165
KÖLTŐ LÁSZLÓ–HEGYI BORBÁLA	
Vörs-Majori dűlő. Régészeti adatok Somogy megye 10–11. századi fegyveres sírjaihoz	167
Vörs-Majori dűlő. Data for the 10th–11th-century archer-graves of Somogy county	200

LANGÓ PÉTER–PETKES ZSOLT–SOÓS RITA	
Beszámoló a Solt-Kalimajor lelőhelyen folytatott kutatásról	201
Account about the research in the discovery place in Solt-Kalimajor	219
ZSOLDOS ATTILA	
Kóborlás az Árpád-kori Magyarországon	221
Wandering in the Árpád Age Hungary	230
ZSIDAI ZSUZSANNA	
Al-Idrīsī a baskírokról – adalék a „baskír kérdés” arab forrásaihoz	231
Al-Idrīsī’s account on the Bashkirs – addenda to the Arabic sources	242
PÁNYA ISTVÁN–ROSTA SZABOLCS	
A Dunapataj és Solt közötti terület késő középkori településhálózatának változása	243
The change of the Late Medieval network of settlements in the area between Dunapataj and Solt.	268
V. SZÉKELY GYÖRGY	
16. századi pénzlelet Soltról	269
16th-century coin hoard from Solt.	284
LEZSÁK GABRIELLA	
A bécsi magyar eredetű műkincsek és a visszaszerzésükre irányuló törekvések a reformkorban és a dualizmus alatt	285
Art treasures of Hungarian origin in Vienna and efforts to retrieve them during the Reform era and the period of Dualism	311
SUDÁR BALÁZS	
Hogyan lettünk (újra) „íjásznemzet”? Az íj visszakерülése a honfoglalókról kialakított képbe.	313
How have we become (again) “a nation of archers”? The return of the bow into the picture about the Hungarian conquerors	328
TAKÁCS MIKLÓS	
A bulgáriai középkorrégészet első négy évtizedéről	329
About the first four decades of the Medieval Archaeology in Bulgaria	345

Avar–magyar találkozó. Helyszín, időpont?

Bevezetés

„Az avarok pedig Pannóniának azon részét birtokolták, amely a Bécsi erdőtől a Rába folyóig terjed, és délről a cillei (celjei) tartomány határolja. Ősi szállásaitak mintegy (Nagy) Károly kegyére adták, miután igen békéssé váltak: vagy azért, mert a keresztény erkölcsöt bevezetvén lassan felhagytak a harciassággal, vagy azért, mert meggyengülvén és férfiak szükébe jutván attól fogva szemmel láthatólag semmire nem merészkedtek. Ugyanis kelet felől szláv népek, délről karantánok, nyugatról bajorok, északról a Duna és a morvák kerítették körbe őket. Nyilvánvalóan ugyanaz a sors jutott osztályrészül közülük azoknak, akiket eddig középre helyeztünk: akik a Tiszán túl, és akik csak Erdélyen belül lakoztak, egy részről a morvák által (akik valószínűleg a Tiszáig terjesztették fennhatóságukat), más részről a bolgárok és a szávai horvátok által lettek közrefogva. Bizony, a végzet különös elrendeléséből azok, akik előbb két évszázadon át a Fekete-tengertől az Elbáig, a Szávától az Ennsig terjesztették ki uralmukat, és hajdan viselt dolgaik dicsősége tündökölt, végül oly szűk határok közé szorultak, hogy eztán még hírük-nevük sem maradt fenn. A tekintetben mindazonáltal szerencsésebbek voltak hun eleiknél, hogy azon vidékeiket, amelyeket fegyverrel foglaltak el, egészen addig megtartották Európában, ameddig a magyarok közössége Ázsiából kijövéen saját neve alatt szerezte vissza az egykorvolt dicsőséget.”¹

E szavak kíséretében vonultak le az avarok az írott történelem színpadáról – leg-alábbis ahogy azt 1761-ben látni lehetett. Ennél jobban pedig akkor aligha lehetett látni, hiszen ezeket a szavakat a kor legavatottabb őstörténésze, Pray György vetette papírra.

¹ „Obtinebant igitur Avarae eam Pannoniae partem, quae a Comagino monte ad Arrabonem fluvium tenditur, & a meridie Cillejensi provincia definiebatur, veluti avitas sedes Caroli venia indultas satis pacate, sive quod ad Christianos mores instituti sensim a militari ferocia remitterent, sive, quod attritis, & in arctum redactis viribus nihil praeclarum deinceps ausi essent: nam ab oriente Sclavinis populis, a meridie Carentanis, ab occidente Bajoaria, a septentrionem Danubio & Marahanis concludebantur. Eadem fortuna eorum fuit, qui trans Tibiscum habebant, quos intra solam Daciam hinc a Marahanis, quos ad Tibiscum usque ditones protulisse versimile est, illinc a Bulgaris, & Chrobatis Savianis redactos fuisse ex iis, quae hactenus in medium adduximus, perspicuum est. Miro sane fortunae eventu, quod, qui prius prolata illinc a Ponto Euxinio ad Albim, hinc ab Savo ad Anasum ditone duobus adeo seculis, & quod porro est, rerum gestarum gloria claruissent, tam arctis in exitu limitibus constringerentur, ut ne nominis quidem fama deinceps superesset: in eo tamen Hunnis majoribus suis feliciores, quod partem eorum, quae sibi armis adquisierant, ad ea usque tempora in Europa tuerentur, quoad Hungaris ex Asia prodeuntibus sociati istorum nomine pristinam gloriam recuperarent.” Pray (1761, 292).

Az *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* nemcsak a 18. századi neolatin kultúra remekműve, hanem időtálló szakirodalom; még akkor is, ha tudva tudjuk: az eltelt bő negyed évezred alatt tudományágak születtek, kutatási módszerek finomodtak, paradigmák változtak. Ám a fenti idézet is azt sejteti, hogy a jezsuita tudós hun–avar–magyar évkönyveinek fel-fellapozása még sok szellemi kincset hozhat felszínre.

Pusztán az iménti gondolatmenetben annyi probléma sűrűsödik, amennyi hosszú időre létjogosultságot biztosít a kutatásnak. Mi történt az avarokkal a 9. század folyamán? Hol maradtak fenn csoportjaik és mely népek környezetében? Milyen hatalmi és etnikai viszonyok jellemezték a korabeli Közép-Duna-medencét? Az avarok és a magyarok „találkozásáról” milyen értelemben, milyen kronológiai keretek között lehet szólni? Megannyi kérdéskör, megannyi válaszlehetőség. E sorok írója sem kalapálhat minden görbe kérdőjelet egyenes felkiáltójellé, csupán az utoljára említett kérdéskör mezején tallóz.

Írott kútfők tanúságáról és kutatásuk történetéről

A 9. században a Kárpát-medence a görög és a latin írásbeliség látókörének peremvidékén helyezkedett el, és belső keletkezésű feljegyzések gyakorlatilag nem állnak rendelkezésünkre e korból; hamar sorra vehetjük hát, mi az, amit tudunk (tudni vélünk). Az Avar Kaganátus belviszályoktól, illetve külső, frank és bolgár támadásoktól sújtva szűnt meg a 8–9. század fordulóján.² A magyarok egy földrajzilag egységes, ám politikailag megosztott tájra érkeztek, miután a 860-as évektől nyomon követhetően alapos helyismeretre tettek szert. Mai tájjelölő kifejezésekkel élve, a Dunántúlon a Karoling-frank fennhatóság érvényesült, Dél-Erdélyben és a magyar Alföld délkeleti tájékán valamilyen mértékig a bolgároké.

Az avar állam bukása és az avarság továbbélése iskolapéldája annak, hogy egy térség politikai és etnikus élete mennyire különbözhet. Ezen eltérő identitásformák tudatosítása teszi lehetővé, hogy a 16–18. századi előidő-szemléletünket meghatározó hun–avar–magyar hármasság – más értelemben – a jelenkor tudományosságától sem idegen. A hazai kutatásban kevésbé hangsúlyozott szempont a római – nem római állammodell szembeállítás. Európa közepén ugyanis a népvándorlás korban három olyan állam jött létre, amelyek kialakulásában ez a római örökség semmilyen szerephez nem jutott. Walter Pohl a Kárpát-medence három sztyeppe-i birodalmát foglalta a „nem római” világ rendszerébe: a hun, az avar és a 10. századi magyar uralmat. E sztyeppe-i birodalmak a Róma utáni kormányzati modell alternatíváját nyújtották, és

² A korszak írott kútfőinek gyűjteményét lásd ATF; Olajos 2001. Szakirodalmi tájékoztatás gyanánt lásd Pray 1761, 291; Váczy 1974; Pohl 1988, 288–331; Szádeczky-Kardos 1990, 218–220; Szádeczky-Kardos 1996, 28–29; Szőke 1996, 21–43; Szőke 2014, 9–35.

a kora középkor „nem római” államiságát alkották.³ Walter Pohl gondolatait érdemes lenne meghonosítani. Nem is annyira azért, mert maga a szerző a népvándorlás kor kutatásának egyik motorja;⁴ inkább azért, mert az avar nép osztrák monográfusától csak nem veszi senki „keletpreferenciának” azt, hogyha a hunok, az avarok és a pogány magyarok körében nem pusztán az államiságot ismeri el, de politikai szervezetüket a sztyeppei birodalmak közé sorolja.

E két utóbbi több szempontból kívánkozik az ilyesfajta összevetésre. Eleve tény, hogy az Avar Kaganátus és a Magyar Nagyfejedelemség több nemzedéken keresztül állt fenn itt, Közép-Európában, ráadásul az avar és a magyar „sztyeppebirodalom” – vagy semlegesebb megfogalmazással élve „sztyeppe-állam” – Kárpát-medencei léte között kevesebb idő telt el, mint a Hun Birodalom bukásától (453) az avar honfoglalásig (568). Igen ám, de voltaképpen mikorra tehető az „avar kor” vége és a „magyar kor” kezdete? (Mi értendő e fogalmakon?) Mekkora időárkot kell áthidalni és hogyan lehetséges ez? Pray György *Régi évkönyveiben* (1761) 827-ig vezeti az avarok történetét.⁵ 2014-ben Szőke Béla Miklós az Avar Kaganátus kimúlását és a pannoniai Karoling térnyerést hosszabb átmenetként, egymásba fonódó események rendszereként látta. Rávilágít arra, hogy az avarok 822-ből adatolt frankfurti követjárása nem tekintendő az avarság hatyúdálának; ezzel is a folyamatjellegre hangsúlyozza.⁶

Ennél biztosabb pontnak látszik az időárok túlsó oldala, a magyar honfoglalás ideje. De csak látszik. A tudományos közmegegyezés ugyanis koronként változik. Pray György 889-re keltezte a magyar bejövételt; e dátum a 10. század elején alkotó Regino lotaringiai apát világhíradójára megy vissza.⁷ Pauler Gyula több kútfő mérlegelésével döntött 895 mellett.⁸ E hosszan uralkodó évszámmal szemben – nem minden előzmény nélkül – Szőke Béla Miklós vetett fel jogos kételyeket túl késeinek tartva azt,⁹ amint arról alább bővebben tétetik említés.

Ha az áthidalandó időárok mértéke felől sem jutottak nyugvópontra a nézetek, akkor elképzelhető, hogy az áthidalás lehetőségei és nehézségei mennyire változatos vélekedéseket vetettek felszínre.

Manapság nem szokás Thury Józsefre hivatkozni.¹⁰ Kár, mert épp az avar továbbélés tárgyában is közölt újszerű, sőt nagyjából helytálló okfejtést. Szerinte az avarok közül nemcsak azok maradtak életben, akiket Nagy Károly frank uralkodó (768–814) Savaria és Carnuntum közé (Sopron, Moson megye és Pozsony megye déli része) tele-

³ Pohl 2003, 572–573.

⁴ Lásd pl. Airlie et al. 2006; Pohl–Wieser 2009; Pohl–Mehofer 2010; Pohl–Zeller 2012.

⁵ Pray 1761, 292.

⁶ Szőke 2014, 9–42, különösen 38–42. Vö. *Annales Regni Francorum* 159.

⁷ Pray 1761, 323. Őt követi ebben Szabó 1869, 61. Vö. Regino 131.

⁸ Pauler 1880. Ehhez lásd még pl. Hóman 1935, 115–121; Györffy 1984, 577–605; Kristó 2003, 7–25.

⁹ Szőke 2014, 108–110; Szőke 2014a, 36–38.

¹⁰ Más vonatkozásban, de így is elismerésre méltóan az üdítő kivételek közé tartozik B. Szabó 2007, 501.

pített, hanem nagy számban laktak Pannonia egyéb vidékein, továbbá a Tiszától keletre, „a régi Daciában vagy Gepidiában” is. Thury itt Einhard 796-hoz rendelt bejegyzéséből indul ki: „Pippin a hunokat [avarokat] a Tisza folyón túlra űzte (Pipinus Hunnis trans Tizam fluvium fugatis).”¹¹ Az ott honos avarokat egy bizonyos 9. század közepi Ravennai Guido leírásában véli felfedezni: „Első és második Dacia, amely Gepidiának is mondatik, ahol most hunok, vagyis avarok laknak.” (*Dacia prima et secunda, quae et Gepidia appellatur, ubi modo Uni, qui et Avari inhabitant.*) Ám „Ravennai Guido” két személyt takar. Egyfelől adott egy ismeretlen nevű földrajzíró, Ravennai Anonymus, akinek műve, a *Cosmographia* valóban szerepeltet avarokat a Kárpát-medence keleti felén,¹² csakhogy alkotói idejét az újabb kutatás a 8. század elejére helyezi; másfelől adott Pisai Guido, aki 1119-ben a *Cosmographia* egyik átdolgozását készítette el.¹³ Ebből következik, hogy ha eredetileg is Ravennai Anonymustól való az idézet, akkor érvénye a 700-as évek elejétől csak visszafelé számítandó, ha viszont Pisai Guido toldotta be, akkor 568-tól az avarok pontosan be nem határolható eltűnéséig bármelyik időszak szóba jöhet. Sem így, sem úgy nem lehet az erdélyi avarokat a 9. század közepéhez rögzíteni.¹⁴ Hanem a *Cosmographia* illetően módon való kiesése viszonylag csekély veszteség, hiszen Thury József emelt két olyan hiteles forráshelyet vezetett be a hazai tudományba, amelyek 850 után is dokumentálnak avarokat!¹⁵ 870/871 táján Salzburgban feljegyzés készült a bajorok és a karantánok megtéréséről. A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*¹⁶ szól olyan „hunokról”, akik megkeresztelkedvén a frank uralkodónak fizetett adó fejében „mindmáig” (*usque in hodiernum diem*) ősi földjeiken lakoznak.¹⁷ Ennél is ígéretesebb egy 948 és 952 között készült bizánci államkormányzati mű. A VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár (913–959) vezetésével összeállított *De Administrando Imperio*¹⁸ az avar–horvát háború következményeit ecsetelvén, jelen időben beszél horvátok között lakozó avarokról, akiknek „avar mivolta felismerhető”.¹⁹

Az „avar–magyar találkozó” egy másik lehetséges változata értelmében a magyarság egyes csoportjai jóval a honfoglalás előtt bebocsáttatást nyertek az Avar Kaganátusba. A több hullámban történt magyar beköltözés gondolata az Árpád-kor óta része histo-

¹¹ Thury 1897, 293. Vö. *Annales Regni Francorum* 99.

¹² Ravennai Anonymusnál két helyen is olvasható ez a leírás: „magna et spatiosa Dacia dicitur: quae modo Gepidia ascribuntur; in qua nunc Unorum gens habitare dinoscitur.” *Cosmographia* 28; „Iterum ad partem quasi meridianam, ut dicamus, ad spatiosissimam terram, sunt patriae spatiosissimae quae dicuntur Dacia prima et secunda, quae et Gepidia appellatur, ubi modo Uni qui et Avari inhabitant.” *Cosmographia* 292.

¹³ Schnetz 1940, IV–VIII; Staab 1976, 27.

¹⁴ Érdekes, hogy Pray György hoz egy honfoglaláskor-térképet, amely Erdélyben avarokat tüntet fel. Ebből arra következtethetni, hogy a jezsuita tudós ismerte a *Cosmographia* egy korábbi kiadását. Pray 1761, 295.

¹⁵ Thury 1897, 293–294.

¹⁶ A továbbiakban CBC!

¹⁷ CBC 40.

¹⁸ A továbbiakban DAI!

¹⁹ DAI 142–143.

riográfiánknak;²⁰ régebbtől fogva, mint az avarok története, amelyet Antonio Bonfini vezetett be a 15. század végén történelmi műveltségünkbe.²¹ Fentiek taglalása helyett elég ide annyi, hogy e kérdésben Nagy Géza nyitott új fejezetet, azt tartván, hogy „*Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában*”. Őket a bolgárok között vélte felfedezni. Hivatkozik arra, hogy az Azovi-tenger melléki hun királyt, akinek székhelyén aztán Kuvrat feltűnik, Muagernek hívták, a Kuvrat által alapított Dulo-dinasztiát pedig a magyar mondák is ismerik.²²

Ezt az elméletet újabban László Gyula neve fémjelzi, aki a „kettős honfoglalás” kifejezést alkalmazta rá. Ennek lényege, hogy Árpád magyarjai nagy tömegű magyarságot találtak a Kárpát-medencében. Ők a 670-es években bevándorló „griffes-indás” kultúrájú kései avarok, vagyis „onogur-magyarok” leszármazottai lehettek.²³ Az elmélet hiányosságaira Kristó Gyula világított rá, amikor az etnikai együvé tartozást kifejező nyelvi és más tudati jelenségek egykorú dokumentumait kérte számon.²⁴ Jóllehet Kristó hiányérzete jogos, de nem perdöntő. A „kettős honfoglalás” melletti és a vele szembeni érveket ugyanis egyazon objektív akadály korlátozza: nyelvi adatok híján nem igazolhatóak, de nem is cáfolhatóak. Nincsenek olyan feljegyzéseink, amelyek reprezentatív erővel tanúsíthatnának az „avar” nyelvről, nincsenek kontrolladatok arra nézvést, hogy az etelközi magyarokhoz képest milyen nyelve(ke)n szólaltak meg a Kárpát-medencei „avar” emberek a 800-as években. Ezért máig helytálló Szádeczky-Kardoss Samu helyzetértékelése: a római kor vége és a magyar állami írásbeliség 11. századi kezdete közötti évszázadok írásos emlékei olyannyira szegényesek és oly eltérőféléképpen értelmezhetőek, ami miatt korántsem bizonyos, hogy a magyar nyelv Kárpát-medencei megjelenése 895-höz kötődik.²⁵ A kérdés tehát nyitva marad.

Hasonlóképpen lezáratlan/lezárhatatlan vita övezi a székelyek eredetét.²⁶ Ez a kérdés erős szállal kötődik az előzőhöz, hiszen a székelység ősfoglaló mivolta szintén az Árpád-kori íráshagyományban bukkan fel.²⁷ Egyes újkori tudósok a székelyeket az Avar Birodalom egyik népcsoportjaként tartják számon. E vélemény előbb Hóman Bálint ta-

²⁰ SS. Rer. Hung I, 147–165.

²¹ Erről összefoglalóan lásd Kulcsár 1973; Szabados 2006.

²² Nagy 1895, CCCLII. A. „Muagerisz ~ Magyar” megfeleltetés igazolása Moravcsik 1927.

²³ László 1978. Vö. Szádeczky-Kardoss 1968; ATF 219–220; Bálint 2004; Makkay 2009.

²⁴ Kristó 1983, 186.

²⁵ Szádeczky-Kardoss 1971, 7.

²⁶ Historiográfiáját lásd Hóman 1921; Kordé 1991; Kordé 1993; Kristó 1996; Benkó 2012.

²⁷ SS. Rer. Hung I, 101, 162–163.

nulmányában,²⁸ később László Gyula 1944-es könyvében öltött testet;²⁹ mintegy átvezetésül a „kettős honfoglalás” mai értelemben veendő elméletéhez.

Az állami és etnikai identitásformák különbözősége lehetőséget ad arra, hogy az Avar Birodalmon belül, majd a „túlélő avar” jelentésmezőben „onogur-magyar”, székely jelölőkről beszéljünk, ezek egymáshoz való viszonyát mérlegeljük.³⁰ Addig azonban illő a számunkra fontos további írott emlékeket sorra venni. (Messzire vezetne annak taglálása, hogy az „avar” közösségek miért „hun” néven fordulnak elő többször; ehhez még a teljes avar kor népnévi adattára sem lenne elegendő.)

A CBC (870/871) és a DAI (948/952) adata közé időben egy „újabb” forrás ékelődik, ami tulajdonképpen egy régről ismert passzus újraértelmezése. Regino prümi apát 908-ban bevezetett krónikája „*pannonok és avarok pusztáin*” (*Pannoniorum et Avarum solitudines*) kóborló magyarokat említ.³¹ E kútfő különös jelentőségére később térek ki; itt a *solitudo* szóra kell tekintenünk. Korábban elhagyatott pusztaságnak vélték, ám Szádeczky-Kardoss Samu meggyőző érvei alapján az „avarok pusztái” nem lakatlanul hagyott térségek, hanem avarok benépesítette sík vidéknek tekintendők.³² A *solitudo* szó Iustinusnál – akinek krónikáját forgatta Regino – túlnépesedő területet jelent, ahonnan időnként tömegek rajzanak ki. Az aktuális „*Pannoniorum et Avarum solitudines*” így Szádeczky-Kardoss szerint „*nem az avarok és pannoniaiak lakatlanul hagyott földjeire értenedők, hanem mozgó életmódú pannoniaiak és avarok territóriumára, amelyről a bolgár és a morva állam, valamint a karantán örgróf igazgatása alatt álló frank tartomány határai (fines) elérhetőek voltak*”³³

A CBC, Regino és a DAI egymástól elkülönülten szól három avar csoportról. Az első egy frank főség alatt, ilyenformán Pannoniában élő közösség 870/871-ből; a CBC adófizető keresztény hunjaira tett utalást nincs okunk anakronisztikusnak minősíteni. A második avar népegységet az alföldi pusztákon érdemes keresnünk; a hozzá rendelt 889-es évszám részint Regino egykorú mivolta, részint a magyarok említése miatt nagyságrendileg mindenképpen helyesnek tartandó. Harmadjára a horvátoknak hódolt avarok

²⁸ „A történettudomány nem igazolja az Attila halála és birodalma bomlása után Erdélybe költöző s ott ötödfélszáz évig, a hún-magyarok bejövételéig a hegyek közt elvonultan élő székelyekről szóló ősi hagyományt, de megerősíti, történeti tényné emeli a székelység hún hagyományát, az egykor Attila birodalmához, majd a hatalmas avar birodalomhoz tartozó valamelyik hún-török törzsből való származását, a magyar honfoglalástól független, annál korábbi idő óta folytonos, ma már tizenegyszázados erdélyi foglaló birtokosságát, a magyar nép hún-török (bolgár) elemeivel közeli etnikai és az egész magyar néppel való kulturális rokonságát s ennek következtében történt gyors és tökéletes megmagyarosodását.” (Hóman 1921, 107.)

²⁹ „... a magyar krónikák hún név alatt elmondott avar történelme a legerősebb bizonyíték arra, hogy az adatokat csakis az itt maradt és beolvadt húnoktól (avaroktól) kaphattuk...” (László 1944, 95–101 [Idézet 1944, 98]).

³⁰ Ehhez kiindulásul lásd Hóman 1917; Hóman 1918; Olajos 1969; Makkay 2009; Szabados 2014.

³¹ Regino 132.

³² Szádeczky-Kardoss 1983, 198. Korábbi, meghaladott „pusztaság” értelmezését lásd pl. Hóman 1917, 153.

³³ Szádeczky-Kardoss 1993, 232–233.

sorakoznak az előző kettőtől dél-délnyugatra; mivel a DAI eme közlése inkább politikai, mint történeti jellegű, érvényét nyugodtan lehet a 940-es, 950-es évekre vonatkoztatni.³⁴

Mindezekről további források is szólnak. Makkay János nemrég hívta fel a figyelmet az Altaichi Évkönyvek azon mondatára, amelyből a „hun nép” keresztény hitre téréséről (865. *Gens Hunnorum fiunt Christiani*) értesülünk.³⁵ Innen az *Annales Altahenses Maiores* kritikái kiadása az *Annales Alamannici* 863-ra datált helyéhez utasít (*Gens Hunnorum christianitatis nomen aggressa est*).³⁶ Ám a kutatók korántsem ennyire egyöntetűen vélekednek e hunok kilétéről. Ki magyaroknak (Gombos Ferenc Albin), ki Kárpát-medencében honos avaroknak (Szádeczky-Kardoss Samu) tartja őket.³⁷ Olajos Terézia viszont elveti annak valószínűségét, hogy az avarokat még ekkor is téríteni kellett volna, és ezért ezt a bejegyzést az *Annales Einsidlenses*nek a 868. év alá sorolt közlésével társítja (*Gens Vulgarorum ad Christi fidem convertitur*), ilyenformán a kereszténységre térő bolgárokat látja bennük. Ez az értelmezés nem meggyőző. Eleve tény, s erre Olajos Terézia maga is hivatkozik, hogy ugyanezen forrás 863-hoz a hunok megtérését rögzíti (*Huni ad fidem convertuntur*).³⁸ Bár az – akár figyelmetlenségből, akár a rendszertelen írói munka miatt – gyakran megesett, hogy az évkönyvek ugyanazon eseményt többször is feltüntették,³⁹ de az *Annales Einsidlenses*ben nem csupán e két hír áll egymástól viszonylag távol (863 és 868), hanem más-más népnévhez kötődik. Vagyis az tűnik kézenfekvőnek, hogy ez a két bejegyzés két külön eseményt takar: a korábbi az avar „hunok”, a későbbi pedig a bolgárok keresztény hitre térését. Nem mellesleg az *Annales Einsidlenses* 863-as adata időben is jobban illeszkedik az *Annales Alamannici* szintén 863-ra és az *Annales Altahenses Maiores* 865-re keltezett közléséhez, mint a 868-as bolgár tárgyú adat az előzőek bármelyikéhez.

Továbbá azt sem túlzás feltenni, hogy ekkor még tömegével élhettek pogány avarok Pannoniában.⁴⁰ Mindezeknél fogva az *Annales Alamannici*-féle *Gens Hunnorum* avar megfeleltetésével értek egyet. Úgy vélem, ezt a lassan kereszténnyé lett népességet a CBC hunjaiban láthatjuk viszont 870/871 folyamán: tehát a tartalmi jegyek nem egy negyedik avar közösségre utalnak, hanem ugyanarra a pacifikált pannoniai „avar” lakosságra.

„Avar” szempontból tekintve ezek a körülmények várhatták a honfoglaló magyarokat. Ámde a honfoglaló magyarok mikor ismerték meg ezeket a körülményeket, és ehhez

³⁴ A tőlük idézett irodalmon kívül ehhez lásd még Olajos 2004.

³⁵ Makkay 2007, 84. Vö. *Annales Altahenses Maiores* 60.

³⁶ MGH. SS. I, 50, 66, 76.

³⁷ CFHH. I, 91; Szádeczky-Kardoss 1986, 138.

³⁸ Olajos 2012, 176. Vö. MGH. SS. III, 140.

³⁹ A Fuldai Évkönyvekbe például 895 és 896 alá egyaránt bekerült a magyar–bolgár háború. *Annales Fuldensis* 126, 129–130. Klosterneuburgban ennél is furcsább eredmény állt elő, amikor Imre magyar király (1196–1204) halála évét 1203-nál és 1205-nél is feltüntették a tényleges 1204 helyett. Vö. MGH. SS. IX, 620–621, 634.

⁴⁰ Vö. Szöke Béla Miklós azon megfigyelésével, miszerint a csoportidentitás változása a szolgálonépek körében lassabban, míg az elit esetében gyorsabban ment végbe (Szöke 2014a, 34).

képest mikor(tól) s mi módon települtek eme körülmények közé? E sarkalatos kérdés a honfoglalás időrendjét feszegeti.

Utaltam rá, hogy Szőke Béla Miklós perújrafelvételt kezdeményezett a kronológia újragondolásáért. Érvelésének történeti alapja egy 9. századi évkönyv. Hinkmar reimsi érsek a 862. esztendőhöz egy *Ungri* nevezetű nép, eladdig ismeretlen ellenség (*hostes... inexperti*) hadjáratát jegyezte fel, amely a dánok [valójában a keleti frankok] királyságát pusztította (*populantur*).⁴¹ Hinkmar műve, az *Annales Bertiniani* régóta ismeretes historiográfiánkban,⁴² de ezt az adatát csupán a magyarok első nyugat-európai említéseként szokás elkönyvelni olyképpen, hogy az Etelközből hadra kelők ekkor érték el a Keleti Frank Királyság területét. Csakhogy 862-ben megérte-e ezeknek a harcosoknak vállalni a hosszú utat Etelközből az Alpok előteréig, kockáztatva azt, hogy mire ideérnek, okafogyottá válik a megbízatás? Szőke ezért véli úgy, hogy ezek a magyarok 862-re már a Kárpát-medencében éltek, különben a forgandó hadiszerencse miatt nem tudtak volna bekapcsolódni a küzdelmekbe. Így ők legkésőbb a 9. század közepétől jelen vannak a Kárpát-medencében, és számottevő katonai erőt képviselnek; a 880-as évek elejére alaposan kiismerték a térséget, s képesek voltak beavatkozni a Karoling Birodalom keleti végeinek életébe. Szőke végső soron arra a következtetésre jutott, hogy a honfoglalás több évtizeden keresztül zajló eseménysor volt, amelynek 895/896 nem a kezdő, hanem a befejező dátuma lehetett.⁴³

Noha az írott kútfők változatlanul nem keltik a bőség zavarának érzetét, de Szőke újító felvetése kellően erősnek mutatkozik. Elméletét a forráskritika tüzeiben lehet tovább edzeni. Elsőként azt a próbát kell kiállnia, hogy 862 „ismeretlen ellenségein” kizárólag a honfoglaló magyarok és nem mások értendők. A kérdés indokolt, hiszen az *Ungri* népnév Német Lajos keleti frank király (843–876) 860-ban kelt oklevelének „*Ungariorum marchia*” kitételével csendül össze, ami a 805-ben Nagy Károly által létrehívott egykori vazallus avar állam határát jelöli. Hazánkban Olajos Terézia figyelt fel erre az adatra, de csak lehetőségként vetette fel, hogy itt egy korábbi magyar bejövétel emlékezetébe csapódott le.⁴⁴ Őrá is hivatkozva László Gyula határozottan állította, hogy a 862. évi utalás a Kárpát-medencei onogurokra vonatkozik.⁴⁵ Mivel a magyar elnevezés ékes példája annak, hogy a jelölők (nevek) és az általuk jelöltek (népek) kapcsolata mily szövevényesen alakulhat, László Gyula különvéleményétől nem vitathatjuk el teljesen a létjogosultságot. Mégsem valószínű, hogy ebben neki lenne igaza. Ugyanis egy közösség azonosításakor nem pusztán a nevére, de az általa tanúsított viselkedésre is ajánlatos figyelni, és itt azt látjuk, hogy két csoport más-más magatartásformát képvisel. Amíg az egyik ez idő tájt megkeresztelkedik és adót fizet, addig a másik a Frank Birodalomra

⁴¹ *Annales Bertiniani* 60.

⁴² Pray 1761, 321.

⁴³ Szőke 2014, 108–110.

⁴⁴ Olajos 1969.

⁴⁵ László 1978, 172.

ront. Előbbiek az „avarok” (akár „hun”, akár „onogur” nevezettel), utóbbiak a „magyarok” (862-ben éppen *Ungriként* említve). Mialatt tehát a békés avarok új vallásra térnek a Karoling Pannóniában, azonközben egy harcias nép jelenléte körvonalazódik ugyanott, amelynek Nyugat-Európát elérő katonai ereje hatékonyságra és jó helyismeretre vall. Hadat irányítani bajosan lehetett volna kizárólag Etelközből a Kárpát-medence kiismerése nélkül oly korban, amikor – és még azután évszázadokig – a hadtörténet menetét nagyban befolyásolták a természetföldrajzi viszonyok.⁴⁶

Ezekre tekintettel a honfoglalás kezdete valóban tehető a 9. század közepére, de azért úgy vélem, hogy 862-ben a magyarok még Etelközben tartózkodtak, de már a Kárpát-medencében is tartottak szállást. (Igaz, azt megbecsülni sem lehet, hogy hányan, s mekkora területen.)

Hogyan viszonyultak egymáshoz az avarok és a magyarok? Erről nem szólnak a források, de valami fogalmat azért alkothatunk. Nyilvánvaló, hogy a támadó magyarokat senki nem tartóztatta fel a Kárpát-medencében, hiszen pusztító erővel zúdultak célterületükre. Hadi útjuk pedig – akár a Kárpátokon kívül, akár az Alföldön vette kezdetét – Pannonián keresztül vezetett nyugat felé, ily módon áthaladhattak avar szállásföldeken, de legalábbis érinthették azokat. Persze lehet latolgatni, hogy az avarok nem tudtak, vagy nem akartak a magyarokkal szembeszállni, de adatok híján nem jutunk messzebbre, mint hogy rögzítsük: az „avar–magyar találkozó” lehetséges 862. évi fejezetéből nincs tudomásunk konfrontációról.

A következő ismert magyar hadjáratot majdnem két évtizeddel későbből adja hírül egy évkönyv. Avarokról ugyan nem tétetik említés, de a magyarok azonosíthatósága mellé pontosabb helymegjelölés járul. A *Salzburgi Évkönyvek* 1921-ben felfedezett szövegváltozata a 881. esztendő alá ezt az eseményt rendeli: „Az első csata a magyarokkal Bécsnél. A második csata a kabarokkal Culmite mellett.” (*Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite.*)⁴⁷ Hiányos ez a közlés, mert a harcok 881-en belüli idejéről és kimeneteléről nem szól, de két dolog legalább egyértelmű. Egyrészt az, hogy a csaták helyszíne a Bécsi-medence (Bécs és Kullmitz vagy Kulmberg),⁴⁸ másrészt az, hogy a kabarok fegyvertársi minőségét bizonyítja. Itt Álmos magyarjai, és nem a pannoniai „onogur-magyarok” harcoltak, hiszen a kabarok még Kelet-Európában váltak ki a Kazár Kaganátus kötelékéből, hogy a Magyar Nagyfejedelemséghez csatlakozzanak.⁴⁹ Afelől viszont ismét csak találgatni lehet, hogy a magyarok és a kabarok honnan vonultak a Bécsi-medencébe, és hová térhettek vissza onnan, még Etelközbe, vagy már egy Kárpátokon belüli támaszpontra?

Ha 862 kapcsán alapos okkal tehetjük fel ez utóbbit (is), akkor 881 immár lokalizálható célpontjai tovább nyomatékosítják ennek lehetőségét. Ettől még sejtelmünk sincs

⁴⁶ A magyar hadtörténet katonaföldrajzi korszakolása kapcsán e szempontot lásd Nagy 2004, 6–11.

⁴⁷ MGH. SS. XXX/2, 742.

⁴⁸ HKÍF 209.

⁴⁹ DAI 174–175.

arról, hogy mekkora teret foglaltak el a magyarok a Kárpát-medencéből, illetve mekkora népesség képezte a „magyar” hátországot; amint arról sem, hogy milyen ütemben haladt és mikor fejeződött be Etelköz kiűritése. Annyi bizonyos, hogy a Kárpát-medence 881-re kellően feltérképezett és könnyen átjárható felvonulási területet biztosított a magyar harcosok számára.⁵⁰

Az idő előrehaladtával, a 9–10. század fordulóján sűrűsödnek az idegen politikai alakulatokat ért támadások (892, 894, 895, 898?, 899–900, 900, 901, 902, 903, 904–905, 906). Csupán e 15 esztendő alatt 11 (10) mozgósítást különíthetünk el, amelyek között kisebb portyák és nagy horderejű hadjáratok egyaránt előfordultak.⁵¹ A tömör adatsorból is kiviláglik a mozgásban levő Magyar Nagyfejedelemség biztonságérzete: nem kellett hátbatámadástól tartania keletről,⁵² a Kárpát-medencében kiépülő új sztyepp Birodalomra pedig egyáltalán nem ellenségként tekintettek a régebbi lakosok, akikkel szervezetlenségük dacára számolni kell, hiszen Álmos népe nem lakatlan földön járt.

Az avar–magyar kapcsolat értékeléséhez legközelebb Regino vezetési olvasóit. Amire korábban utaltam, azt itt kell megfelelő mértékben idézni. A 889. évnél a magyarokról ez áll nála: „Először is a pannónok és az avarok pusztáin kóboroltak, vadászattal és halászattal szerezvén meg mindennapi táplálékukat; ezután ismétlődő, ellenséges támadásokkal törtek be a karantánok, morvák és a bolgárok határterületeire; kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el...”⁵³ A magyarok kétszeri megmozdulása tehát eltérő viselkedést tükröz. Amíg a pannónok és az avarok pusztáin csak élelmet gyűjtöttek, addig a karantánokat, a morvákat és a bolgárokat fegyveres támadásaik sújtották. Vagyis a Kárpát-medence avarok lakta törzsterületein – illetőleg a „pannónok” vélhetőleg dunántúli, de a térség szempontjából mindenképpen belső vidékén – nem mutathatóak ki harci cselekmények, hanem csupán annak peremterületein, valamint attól délre. Etnikus szempontból kihegyezve ezt az összehasonlítást az látszik, hogy a karantánok, a morvák és a bolgárok iránti harcias magatartást a magyarok nem tanúsították az avarokkal szemben!

Ennyi, amit írott kútfőink elárulnak az „avar–magyar találkozó” hátteréről. A helyszín világosan látszik: a Kárpát-medence. Az időpont már elmosódottabban tűnik elénk: igazából nem időpont, hanem egy több évtizedes folyamat a 9. század második felében. (Illetve akár ki is terjedhetne a 950-es évekig az Északnyugat-Balkán térségére, ám a horvátok között lakó avarok és a magyarok esetleges érintkezéséről végképp nincs tudomásunk.) Végül a kapcsolat minőségét a legóvatosabb becsléssel szólva is úgy jellemezhetjük, hogy e két közösség között jóindulatú semlegesség állt fenn; mindez elősegítette

⁵⁰ E magyar harcosok 881-ben már nem is tűntek oly ismeretlennek. Elgondolkodtató Szőke Béla Miklós azon meglátása is, hogy a salzburgi annalista képes volt pontosan elkülöníteni a magyarokat és a kabarokat, amit nem tehetett volna meg egy számára majdnem ismeretlen ellenség láttán (Szőke 2014, 108–110).

⁵¹ Források és szakirodalom megjelölésével lásd Szabados 2011, 139–142.

⁵² Ennek részletes indoklását lásd Szabados 2010.

⁵³ HKÍF 198. (Kordé Zoltán fordítása.) Vö. Regino 132–133.

a Kárpát-medence magyar integrációját, az új közép-európai sztyeppebirodalom berendezkedését.

Kitekintés a régészetre

Az írástudók jóvoltából csupán a történelmi keret állt elő. Ezt a vázat, ezt a történelmi foglalatot a tárgyi emlékek tudják valamelyest kitölteni, amelyekről értelemszerűen a régészet illetékes nyilatkozni. Mivel az írott és a tárgyi források a múltat más-más szemszögből világítják meg, öröndetes, ha ez a két forráskör nemhogy nem mond ellent egymásnak, de még egy irányba mutató tanulságok levonását is engedi: amint hogy az alábbi rövid szemlézésből is kiderül, hogy régészek és történészek hasonló következtetésre jutottak.

A régészeti szakirodalomban Tomka Péter, Szentpéteri József és Szőke Béla Miklós tollából származnak általánosabb érvényű következtetések. Tomka a politikai és az etnikus történelem közötti különbségtétel szükségére hívja fel a figyelmet: az avar állam bukása kiemeli a magyar állam megmaradásának tényét, továbbá a magyar eredet száslai nemcsak keletre, hanem a Kárpát-medencébe is vezetnek, amelynek lakói a magyar etnogenezis részévé váltak.⁵⁴ Ezzel egybevág Szőke Béla Miklós véleménye, miszerint az avar kori népesség jelentős veresítés nélkül élte túl a 8–9. század fordulóján bekövetkezett hatalmi átrendeződést; az ő leszármazottaik alkották a honfoglalás kori Kárpát-medence alaplakosságát, s majd az új uralkodó hatalom, a magyarság köznépi zömét is.⁵⁵ Szentpéteri József tekintélyes adatbázissal érzékeltette az eddigi keltezési gyakorlat érdekességeit.⁵⁶ Az összesített és regionálisan tagolt diagramok közös jellemzője, hogy a 9. század elejéhez kötött lelőhelyek mennyisége óriási zuhanást mutat a 8. századi anyaghoz képest. *„Sem a régészeti leletanyag, sem az írott történelmi források (az avar állam belső nehézségei, időnkénti belharcai, fennállásának vége felé pedig hanyatlása) nem indokolják azokat a nagymérvű lelőhelyszám-csökkenéseket, melyek a 7. század elejétől a század végéig, valamint a 8/9. század fordulót követően bekövetkeztek. A fenti jelenségek hátterében minden bizonnyal a jelenleg követett keltezési gyakorlat rejlik.”* Az anomáliák oka a népvándorlás kor tekintélyes kutatóinak szemléletéhez való alkalmazkodás, emiatt elengedhetetlennek tartja a keltezés újragondolását és a túl meredeken emelkedő/hanyatló vonalak enyhítését. Szentpéteri József diplomatikus megfogalmazása azt tárta fel, hogy az avarok 9. század elejére erőltetett „kiveszése” egyfajta vegyes érvelés révén állt elő a korábbi régészetben.⁵⁷ Ezt a keltezés általi „avarpusztítást” az írásos emlékek nem kellően

⁵⁴ Tomka 1997.

⁵⁵ Szőke 1996, 43.

⁵⁶ Szentpéteri 2002.

⁵⁷ Szentpéteri 2006.

körültekintő elemzése gerjesztette, holott azok beható vizsgálata szintén nem támasztja alá a végzetszerű népirtás képzetét.⁵⁸

Régészek és történészek egymástól függetlenül, ám egymással egybehangozóan állítják: Avarország bukása nem járt együtt az avar nép kipusztulásával. És ezt nem kizárólag magyar kutatók hangsúlyozzák: erre a következtetésre jutott John Van Antwerp Fine, a középkori Balkán amerikai monográfusa is.⁵⁹

A fenti képet árnyalják a regionális érvényű megfigyelések. Ha például Észak-Bácskát tekintjük, ott Ricz Péter szerint az avarok túléltek a frank háborúkat: egy ideig megtartották temetkezési szokásaikat, s temetőiket valamikor a 9. század közepén hagyták fel végleg.⁶⁰ Itt tehát az avar kor régészeti értelemben is közel kerül a „magyar kor” kezdetéhez. Hanem amint az írott, úgy a tárgyi kútfőket sem kerülheti el a válaszadás kényszere: a „magyar kor” valójában mikortól számítandó?

Szöke Béla Miklós a honfoglalás kor újraértelmezéséhez nemcsak történeti, hanem régészeti érveket is csatasorba állított. Mint mondja, a „honfoglalók első nemzedéke” jelenség lehet az oka annak, hogy a 9. század második felében a magyarok régészeti nehezen mutathatók ki. A sztyeppe népekre jellemző törvényszerűségként tünteti fel azt, hogy az írott kútfők és – a gyakran pénzzel – keltezett leletanyag között egy emberöltő a hiátus.⁶¹ Számomra meggyőzőnek tűnik ez az okfejtés, de történészként nem dönthetek keltezési módszerek helyessége felől. Kiváltképp annak fényében, hogy a Kárpát-medence régiói az anyagi műveltség tekintetében is elkülönültek. A néhai Avar Kaganátus törzsterülete a 830-as évek derekáig két nagy politikai és kulturális tömbre szakadt. Pannonia provincia(e) (Alsó-Ausztria, a Dunántúl és a Dráva–Száva köze) a Karoling Birodalom egyházi és világi közigazgatási rendszerébe tagozódott, ahol a változások lassan, az akkulturáció jegyében folytak. Ezzel szemben a Dunától keletre visszahúzódó „maradványkaganátus” anyagi műveltségét a kései avar tradíciók őrzése határozta meg.⁶²

Amiként az általános, úgy a helyi léptékű következtetések levonásakor sem lehet eltekinteni attól, hogy meddig terjed az egyes forráscsoportok illetékességi köre. E módszertani tudatosság köszön vissza Tomka Péternél is, amint kiemeli: Pannoniában a késő avar griffes-indás kultúra nem éri meg a honfoglalást, mivel időben közbeékelődik a Karoling-peremkultúra, de a tárgyi műveltség átalakulása nem hozza sem a génállomány változását, sem a nyelvváltást.⁶³ Ugyanezt a finom, de határozott különbségtételt alkal-

⁵⁸ Szöke 1993, 36–38; Olajos 2001.

⁵⁹ Fine 1983, 78.

⁶⁰ Ricz 1993, 177.

⁶¹ Szöke 2014, 110. Már korábban is szóvá tette, hogy hiányoznak a biztos fogódzók a honfoglaló magyarság első nemzedéke régészeti lelethorizontjának meghatározásához (Szöke 1994, 83).

⁶² Szöke 2014a, 34–36.

⁶³ Tomka 1994, 106.

mazta egy másik Kárpát-medencei régió, az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetőinek monográfiája is, Gáll Erwin.⁶⁴

Még egy lehetőség mutatkozik arra, hogy avarok és magyarok „találkozását” régészeti oldalról meg lehessen ragadni. Ez az avar–magyar asszimiláció kérdése, amivel hol egyéni, hol társszerzős munkáiban Szentpéteri József foglalkozott. Esettanulmány gyanánt a vörsi lelőhely szolgált, ahol is egyazon temetkezési helyen késő avar kori, 9. századi, honfoglalás kori és kora Árpád-kori népesség régészeti emlékei fordultak elő. Az alkalmazott módszerek közül például a csontvázak szerológiai vizsgálata és a pollenanalízis említhető. Az azonban nem derült ki világosan, hogy egy folyamatosan itt élő lakossághoz csatlakoztak az újonnan jövő honfoglalók, vagy az alaplakosság maradt változatlan, és csak az anyagi kultúra lett más. E temetőben így csupán a lehetőség maradt meg a késő avar lakosság továbbélésének és a magyarságba való beolvadásának nyomon követésére.⁶⁵ Az asszimiláció tudományközi megközelítésének szükségét hangoztatva legújabbban is a régészeti elemzések korlátaira világít rá Szentpéteri József. Nem titkolja: a mintegy 3450 ismert avar kori lelőhely ellenére csak néhány olyan temetkezési hely akad, amelyet mindkét népesség használt. A két különböző műveltség egyidejűsége melletti legkézenfekvőbb bizonyíték gyanánt az eltérő tárgyi kultúrák huzamos időn keresztül történt keveredését jelöli meg, egyazon személy, illetve egy közösség hagyatékában. Elismeri, hogy a legsúlyosabb ellenérv szerint nincs ilyen, hiteles körülmények között feltárt lelőhely, és ahol pedig felmerült a közösen használt temetkezési hely gyanúja, ott az uralkodó álláspont szerint az első honfoglalás kori sírok csak jóval az avar kori temető felhagyása után keletkeztek. Ugyanakkor a kisszámú szóba jöhető lelőhely a Kárpát-medence különböző pontjairól és eltérő természetföldrajzi környezetből való (Győr-Moson-Sopron megye, Felvidék, Heves, Békés, Hajdú-Bihar, Tolna megye). Szentpéteri József szerint mind egyik lelőhely rendelkezik olyan késő avar kori leletanyaggal, amely alapján a népesség megérthette a magyarok letelepedését, ám e közös vonás dacára a régészet még nem tudja kifogástalanul bizonyítani az avar–magyar asszimilációt. A feltűnően kisszámú közös lelőhelyet tekintve más megoldási lehetőséget is kínált a szerző: az új hatalmi viszonyok nem tették szükségessé azt, hogy a Kárpát-medence új urai mindenütt saját köreiből való vezetőt állítsanak a régi települések élére, akik együtt temetkeztek volna a helyben talált lakossággal.⁶⁶

Amíg a történész saját forrásbázisa kimerültével érdeklődve várja és figyeli a régészeti módszerek finomodását (különös tekintettel a keltezésre), addig csak kérdezni tud. Itt nem állt fenn a tárgyi kultúrában megragadható asszimilációs kényszer? Mert ha ez nem áll fenn, akkor ez egy gyors és erőszakmentes integrációra enged következtetni, ami egybevág az írott kútfők kínálta képpel. Mikor s miként „illeszkedhettek” egymáshoz az avarok és a magyarok? E dolgotban előkerült az integráció, az asszimiláció és

⁶⁴ Gáll 2013, 804.

⁶⁵ Lásd pl. Költő–Szentpéteri 1990; Szentpéteri 1991; Költő et al. 1992.

⁶⁶ Szentpéteri 2014, 46–47.

az akkulturáció válfaja. Legújabbán Gáll Erwin végezte el e három szociológiai fogalom elkülönítését és a népvándorlás korra történet alkalmazását. Jóllehet az ő esettanulmánya a 6–7. századi Erdélyi-medence avar fennhatóság alá jutását elemezte,⁶⁷ ám üdvös lenne ezekkel a szempontokkal az „avar–magyar találkozó” erejéig is kezdeni valamit.

Egy ilyesfajta gondolatkísérlet egy másik tanulmány tárgyát kell hogy képezze. Addig is változatlan kíváncságot marad annak szem előtt tartása, hogy az avarok és a magyarok viszonyát nem lehet kizárólag az avarok és a magyarok körére szűkítetten értelmezni, hiszen a 9. századi Kárpát-medence a maga közép-európai és észak-balkáni kapcsolódásaival egy bonyolultabb rendszerbe illeszkedett, amelynek frank, karantán, horvát, morva és bolgár szereplői is voltak. Pray György történelmi kiválóságát dicséri, hogy mindezt 1761-re világosan felmérte. Nem az ő tudói határait, de nem is Thury József, Szádeczky-Kardoss Samu és Olajos Terézia, illetve Tomka Péter, Szőke Béla Miklós és Szentpéteri József eredményeit és előrevivő gondolatait, hanem a megismerés szűkre szabott korlátait jellemzi az a körülmény, hogy még mindig sok vitás és megold(hat)atlan kérdéssel szembesülünk.

Irodalom

Források

Annales Altahenses Maiores

Annales Altahenses Maiores. Ex recensione W. de Giesebrecht et Edmundi L. B. ab Oefe. Editio altera. Recognovit Edmundus L. B. ab Oefe. Hannoverae, 1891. (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi 4.)

Annales Bertiniani

Annales Bertiniani. Recensuit Georgius Waitz. Hannoverae, 1883. (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi 5.)

Annales Fuldenses

Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum Orientales. Post editionem G. H. Pertzii recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae, 1891. (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi 7.)

Annales Regni Francorum

Annales Regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829. Qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi. Post editionem G. H. Pertzii recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae, 1895. (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi 6.)

⁶⁷ Gáll 2014.

ATF

Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai*. Budapest, 1998.

CBC

Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien–Köln–Graz, 1979.

CFHH

Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I–III. Ed.: Gombos, Franciscus Albinus. Budapestini, 1937–1938.

Cosmographia

Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica. Ex libris Manu Scriptis ediderunt Moritz Pinder et Gustav Parthey. Berolini, 1860.

DAI

Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (reprint)

HKÍF

A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.)

MGH. SS. XXX/2

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomi XXX. Pars II. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Lipsiae, 1934.

MGH. SS. I

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus I. Edidit Georgius Henricus Pertz. Hannoverae, 1826.

MGH. SS. III

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus III. Edidit Georgius Henricus Pertz. Hannoverae, 1839.

MGH. SS. IX

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Edidit Georgius Henricus Pertz. Hannoverae, 1851.

Regino

Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum Continuatione Treverensi. Recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae, 1890. (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi 50.)

SS. Rer. Hung

Scriptores Rerum Hungaricarum. I–II. Ed.: Szentpétery, Emericus. Budapestini, 1937–1938.

Szakirodalom

ADAM

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. I–II. Hrsg.: Szentpéteri, József. Budapest, 2002. (Varia Archaeologica Hungarica XIII/1–2.)

Airlie et al. 2006

Staat im frühen Mittelalter. Hrsg.: Airlie, Stuart–Pohl, Walter–Reimitz, Helmut. Wien, 2006. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 11.)

Bálint 2004

Bálint Csanád: A középvaskor kezdete és Kuber bevándorlása. *Archaeológiai Értesítő* 129 (2004) 35–65.

Benkő 2012

Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I. Budapest, 2012.

B. Szabó 2007

B. Szabó János: Az Árpád-kor csatái a steppei népek hadviselésének tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007) 501–526.

Fine 1983

Fine, John Van Antwerp Jr.: *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor, 1983.

Gáll 2013

Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői*. I–II. Szeged, 2013. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6.)

Gáll 2014

Gáll, Erwin: The Avar Conquest and what followed. Some ideas on the process of „avarisation” of Transylvanian Basin (6th–7th centuries). In: *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Hrsg.: Cociș, Sorin. Cluj-Napoca, 2014, 295–323. (Series Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 7.)

Györffy 1984

Györffy György: Honfoglalás és megtelepedés. In: *Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely György. Budapest, 1984, 577–650.

Hóman 1917

Hóman Bálint: A magyar nép neve a középkori latinságban. I–II. *Történeti Szemle* 6 (1917) 129–158, 240–258.

Hóman 1918

Hóman Bálint: A magyar nép neve a középkori latinságban. III. *Történeti Szemle* 7 (1918) 1–22.

Hóman 1921

Hóman Bálint: A székelyek eredete. *Magyar Nyelv* 17 (1921) 90–107.

Hóman 1925

Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Budapest, 1925.

Hóman 1935

Hóman Bálint: *Magyar történet*. I. Budapest, 1935.

Kordé 1991

Kordé Zoltán: *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely, 1991. (Múzeumi Füzetek 4.)

Kordé 1993

Kordé Zoltán: A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében. *Aetas* 8/3 (1993) 21–39.

Költő–Szentpéteri 1990.

Költő László–Szentpéteri József: Adatok az avar asszimiláció kérdésköréhez. Egy koraközépkori népesség régészeti emlékeinek feltárása Vörsön. *Forrás* 22/10 (1990) 69–78.

Költő et al. 1992.

Költő László–Lengyel Imre–Pap Ildikó–Szentpéteri József: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora-középkori Pannoniában. (Egy Somogy-megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs). – *Ethnika, archäologische Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien. (Vorläufige Ergebnisse einer archäologischen Ausgrabung im Komitat Somogy – Vörs). A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 283–307.

Kristó 1983

Kristó Gyula: Nyelv és etnikum. A „kettős honfoglalás” elméleti alapjaihoz. *Szegedi Bölcsész-műhely* 82 (1983) 177–190.

Kristó 1996

Kristó Gyula: *A székelyek eredetéről*. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10.)

Kristó 2003

Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Szeged, 2003.

Kulcsár 1973

Kulcsár Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. Budapest, 1973.

László 1944

László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944.

László 1978

László Gyula: *A „kettős honfoglalás”*. Budapest, 1978.

Makkay 2007

Makkay János: *Árpád fejedelem*. Budapest, 2007.

Makkay 2009

Makkay János: *Siculica Hungarica. A székelyek az ősidők kezdetétől magyarok. A kérdés Nagy Gézától László Gyuláig*. Budapest, 2009.

Moravcsik 1927

Moravcsik Gyula: Muagerisz király. *Magyar Nyelv* 23 (1927) 258–271.

Nagy 1895

Nagy Géza: Magyarország története a népvándorlás korában. In: *A magyar nemzet története. I. Magyarország a királyság megalapításáig*. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1895, CCLII–CCCLII.

Nagy 2004

Nagy Miklós Mihály: A magyar hadtörténelem földrajzi alapjai. In: *Gyepúk, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920)*. Szerk.: Frisnyák Sándor–Csihák György. Nyíregyháza–Zürich, 2004, 3–15.

Olajos 1969

Olajos Terézia: Adalékok a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avar kori etnikum történetéhez. *Antik Tanulmányok* 16 (1969) 87–90.

Olajos 2001

Olajos Terézia: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*. Szeged, 2001. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16.)

Olajos 2004

Olajos Terézia: Az avar továbbélés kérdéséről. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. Budapest, 2004, 111–118.

Olajos 2012

Olajos Terézia: *Annales Alamannici a. 863: „gens Hunnorum”*. Etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok? In: Olajos Terézia: *Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok*. Szeged, 2012, 173–176.

Pauler 1880

Pauler Gyula: Lebedia, Etelköz, Millenarium. *Századok* 14 (1880) 1–21, 97–117.

Pohl 1988

Pohl, Walter: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822. n. Chr.* München, 1988.

Pohl 2003

Pohl, Walter: A non-Roman empire in Central Europe. In: *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Eds: Goetz, Hans-Werner–Jarnut, Jörg–Pohl, Walter. Leiden–Boston, 2003, 571–595. (The Transformation of the Roman World 13.)

Pohl–Wieser 2009

Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven. Hrsg.: Pohl, Walter–Wieser, Veronika. Wien, 2009. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 16.)

Pohl–Mehofer 2010

Archaeology of identity – Archäologie der Identität. Hrsg.: Pohl, Walter–Mehofer, Mathias. Wien, 2010. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17.)

Pohl–Zeller 2012

Sprache und Identität im frühen Mittelalter. Hrsg.: Pohl, Walter–Zeller, Bernhard. Wien, 2012. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 20.)

Pray 1761

Pray, Georgius: *Georgius: Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae, 1761.

Ricz 1993

Ricz Péter: Adatok az északbácskai avar temetők felhagyásának időrendi kérdéséhez. – Angaben zur chronologischen Frage der Auffassung der awarischen Gräberfelder in

- der Nordbatschk. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 1993, 171–186.
- Schnetz 1940
Schnetz, Joseph: Praefatio. In: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*. Hrsg.: Schnetz, Joseph. Leipzig, 1940, IV–VIII. (Itineraria Romana 2.)
- Staab 1976
Staab, Franz: Ostrogothic Geographers at the Court of Theoderic the Great: A Study of some sources of the Anonymous Cosmographer of Ravenna. *Viator. Medieval and Renaissance Studies* 7, 27–64.
- Szabados 2006
Szabados György: *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*. Budapest, 2006.
- Szabados 2010
Szabados György: A magyarok bejövetelének hadtörténeti szempontú újraértékelése. *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (2010) 215–235.
- Szabados 2011
Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szeged, 2011. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.)
- Szabados 2014
Szabados György: Identitásformák és hagyományok. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 2014, 289–305. (MTA BTK MÓT Kiadványok 1.)
- Szabó 1869
Szabó Károly: *A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig*. Pest, 1869.
- Szádeczky-Kardoss 1968
Szádeczky-Kardoss Samu: Kuvrat fiának, Kubernekné a története és az avar-kori régészeti leletanyag. *Antik Tanulmányok* 15 (1968) 84–87.
- Szádeczky-Kardoss 1971
Szádeczky-Kardoss Samu: *A kettős honfoglalás kérdéséhez (Rövid előadásvázlat)*. Szeged, 1971. (Az Ókortudományi Társaság Szegedi Csoportjának előadásából 1.)
- Szádeczky-Kardoss 1983
Szádeczky-Kardoss Samu: A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról. Megjegyzések az Einhard-féle Nagy Károly-életrajz 15. fejezetéhez. In: *Szegedi Bölcsész-műhely '82*. Szeged, 1983, 191–210.
- Szádeczky-Kardoss 1986
Szádeczky-Kardoss, Samuel: *Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Mit Beiträgen von Therese Olajos*. Szeged, 1986.
- Szádeczky-Kardoss 1993
Szádeczky-Kardoss Samu: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 1993, 227–236.

Szádeczky-Kardoss 1990

Szádeczky-Kardoss, Samu: The Avars. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Ed.: Sinor, Denis. Cambridge, 1990, 206–228.

Szádeczky-Kardoss 1996

Szádeczky-Kardoss Samu: Az avarok története Európában. In: *Árpád előtt és után*. Szerk.: Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, 1996, 21–30.

Szentpéteri 1991

Szentpéteri József: Késő avar kori lovas temetkezések Vörsön (Somogy megye). – Die spätawarenzeitlichen Reitergräber von Vörs. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985/2* [1991] 265–276.

Szentpéteri 2006

Szentpéteri József: Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. – *Tales Told by the Maps. Contribution to the Dating Problems of the Avar Age*. *Arrabona* 44/1 (2006) 455–496.

Szentpéteri 2014

Szentpéteri József: Kritikai megjegyzések az avar–magyar asszimiláció kérdésköréhez. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 2014, 43–53. (MTA BTK MÓT Kiadványok 1.)

Szóke 1993

Szóke Béla Miklós: A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. – Die Bevölkerung der Großen Ungarischen Tiefebene im 9. Jahrhundert. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 1993, 33–43.

Szóke 1994

Szóke Béla Miklós: A Kárpát-medence a 9. században. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994, 77–84.

Szóke 1996

Szóke Béla Miklós: Plaga Orientalis. A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban. In: *Honfoglaló ősaink*. Szerk.: Veszprémy László. Budapest, 1996, 11–44.

Szóke 2014

Szóke Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. Budapest 2014.

Szóke 2014a

Szóke Béla Miklós: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 2014, 31–42. (MTA BTK MÓT Kiadványok 1.)

Thury 1897

Thury József: Krónikáink és a nemzeti hagyomány. *Irodalomtörténeti Közlemények* 7 (1897) 275–296, 398–423.

Tomka 1994

Tomka Péter: 9. századi népesség a Kisalföldön. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994, 99–107.

Tomka 1997

Tomka Péter: Magánbeszéd az avarokról. *Életünk* 35 (1997) 68–75.

Váczy 1974

Váczy Péter: A frank háború és az avar nép. *Századok* 108 (1974) 1041–1061.

THE “AVAR–HUNGARIAN CONJUNCTION”. DATE AND PLACE?

GYÖRGY SZABADOS

The Avar Kaganate collapsed early in the 9th century and the Carpathian Basin remained in disintegration until that time when the Hungarians arrived and united this region under their rule. 895 is known as the date of the Hungarian Conquest. Nevertheless some scholars started to re-examine the chronology of the Late Avar and Early Hungarian Period both in historical and archaeological sense, but avoiding the mixed argumentation. Do we need to rewrite these chapters of the migration period? This paper agrees with this scientific endeavour, because it seems to be justified by the sources both from the “Avar” and “Hungarian” aspect.

The end of the Avar State (or steppe-empire) did not mean the extinction of the Avar ethnic community. Using the written sources we can identify the surviving Avar groups from three regions. The first of them was baptized ca. 863 and lived in Pannonia under Frankish rule 870/871. The second community remained independent and these Avars lived in the plains (889). The third group settled amongst the Croats and their Avar-like features were identified even in the middle of the 10th century.

The archaeological traces of the Avars are demonstrable after the fall of the Avar Kaganate, too. Meanwhile the Hungarians appeared first in 862 on the pages of Western annals when their army devastated Frankish lands. In 881 the Hungarians and their allies Kabars were fighting in the region of Vienna. Where did they come from and where did they return? Considering the aspects of military history it is possible that the first Hungarian settlements within the Carpathian Basin were founded ca. 862. We have to emphasize that the relations of the surviving Avars and the conquering Hungarians were conspicuously good. On the one hand the Hungarians showed fierce warlike attitude toward Franks, Bulgars and Moravians, on the other hand they remained peaceful staying on the plains of the Avars. Therefore the distance between the late Avar and early Hungarian period is not as long as it seemed to be earlier. Nevertheless we cannot point at certain years as finishing or starting dates of an era. Only the place of the “Avar–Hungarian conjuncture” is clearly: the Carpathian Basin of course. The time of this meeting must be defined as a long transitional process, which started sometime in the middle of the 9th century and lasted until the Hungarian Great Principality united the Mid-Danube region.